

ЗМІНА АБО РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ У ЗВ'ЯЗКУ З ІСТОТНОЮ ЗМІНОЮ ОБСТАВИН

Під час дії договору баланс інтересів його сторін може бути порушений внаслідок непередбачуваної зміни зовнішніх обставин, що не залежать від волі контрагентів. Одним із юридичних засобів його відновлення є право сторін на зміну або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин, передбачене ст. 652 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України).

Даний інститут є новелою чинного ЦК України, хоча світовій юридичній практиці він давно відомий як застереження про незмінність обставин (*clausula rebus sic stantibus*).

Норма ч. 1 ст. 652 ЦК України встановлює, що сторони договору можуть у зазначеному випадку змінити або розірвати договір за взаємною згодою. Такий варіант поведінки сторін повною мірою відповідає вимогам добросовісності в цивільному праві і дозволяє розв'язати проблеми, пов'язані з істотною зміною обставин (включаючи за необхідності й питання щодо наслідків розірвання договору), на підставі домовленості сторін.

Проте можливість зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин може обмежуватись самим договором або суттю зобов'язання. Так, наприклад, із суті договору страхування випливає, що він укладається на випадок настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування (ст. 979 ЦК України), тому настання зазначених подій не може розглядатись як підстава для зміни або розірвання договору страхування на вимогу страховика у зв'язку з істотною зміною обставин.

У разі недосягнення сторонами згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінились, або щодо його розірвання заінтересована сторона може звернутись до суду з позовом про зміну або про розірвання договору на підставі ст. 652 ЦК України.

При цьому необхідно враховувати, що істотна зміна обставин є

самостійним випадком зміни або розірвання договору, тому ст. 652 ЦК України не може застосовуватись субсидіарно по відношенню до інших статей ЦК України, які передбачають зміну або розірвання окремих видів договорів, хоча в судовій практиці зустрічається багато випадків, коли заінтересована сторона, звертаючись до суду з вимогою про зміну або розірвання договору в силу істотної зміни обставин, вказує ст. 652 ЦК України не як самостійну підставу своїх позовних вимог, а як доповнення до інших підстав.

Незважаючи на те, що ЦК України набрав чинності 1 січня 2004 р., вітчизняна судова практика до цього часу не виробила ґрунтовних положень, які б дозволяли систематизувати уявлення про те, що є і не є істотною зміною обставин у розумінні ст. 652 ЦК України. При цьому, в переважній більшості випадків, суди не визнають зміну обставин, на яку посилається позивач, істотною. Так, наприклад, не є істотною зміною обставин настання фінансової світової кризи, зростання курсу іноземної валюти, припинення шлюбних правовідносин тощо.

Поняття «істотна зміна обставин» є оціночною категорією. Норма абз. 2 ч. 1 ст. 652 ЦК України містить критерій, за яким зміну обставин можна визначити як істотну: обставини мають змінитися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах.

Крім того, необхідно враховувати, що: 1) істотна зміна обставин повинна статися не внаслідок поведінки контрагентів договору, а бути результатом певної дії ззовні, тобто відбувається зміна певних обставин, які є зовнішніми відносно правового зв'язку, що існує між контрагентами даного договору; 2) застосування ст. 652 ЦК України не пов'язане з порушенням договору іншою стороною, дана стаття може застосовуватись лише у тому разі, коли сторона отримує належне виконання за договором.

Істотну зміну обставин необхідно відрізнити від непереборної сили: перша не виключає можливість виконання договірного зобов'язання, а робить це виконання невідповідним для сторони договору, остання тягне за собою неможливість виконання зобов'язання.

Закон пов'язує можливість розірвання договору безпосередньо не з наявністю істотної зміни обставин, а з наявністю одночасно чотирьох умов, визначених в ч. 2 ст. 652 ЦК України, при істотній зміні обставин. Зокрема, це такі умови: 1) в момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане; 2) зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості та обачності, які від неї вимагалися;

3) виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору; 4) із суті договору або звичаїв ділового обороту не випливає, що ризик зміни обставин несе заінтересована сторона.

Для зміни договору на підставі ст. 652 ЦК України, крім зазначених вище умов, додатково необхідна наявність однієї з двох умов: 1) розірвання договору суперечить суспільним інтересам; 2) розірвання договору потягне для сторін шкоду, яка значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на умовах, змінених судом. Як приклади першого випадку можна назвати договір про будівництво школи або реабілітаційного центру для дітей-інвалідів, договір поставки товарів в будинок для осіб похилого віку. Друга додаткова умова вимагає, щоб враховувались інтереси обох сторін договору, а не лише заінтересованої сторони [1].

Розірвання договору на підставі ст. 652 ЦК України допускається у виняткових випадках, «оскільки ухвалюючи рішення про зміну умов договору, суд тим самим зобов'язує сторону виконати договір на умовах, які вона явно вважає для себе неприйнятними [2].

Враховуючи складність доведення одночасної наявності всіх умов для зміни договору у зв'язку з істотною зміною обставин, позитивні судові рішення про зміну договору на підставі ст. 652 ЦК України, ухвалені з дотриманням всіх вимог закону, у вітчизняній судовій практиці майже не зустрічаються.

Норма ч. 3 ст. 652 ЦК України встановлює виняток із загального правила, визначеного приписом ч. 4 ст. 653 ЦК України (згідно з яким сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору). Якщо договір розривається на підставі ст. 652 ЦК України, таке право сторонам надається.

Враховуючи вимоги добросовісності в цивільному праві, сторони договору можуть домовитись про наслідки його розірвання у

зв'язку з істотною зміною обставин. У разі ж, коли сторони такої згоди не дійшли, це питання буде вирішувати суд, виходячи з необхідності справедливого розподілу між сторонами витрат, понесених ними у зв'язку з виконанням цього договору.

Література

1. Рожкова М.А. К вопросу о доказывании существенного изменения обстоятельств [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://creditconsulting.ru/stati/k-voprosu-o-dokazyivanii-suschestvennogo-izmeneniya-obstoyat.html>.
2. Брагинский М. И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. - М.: Статут, 1998. - С. 358-359.